

УДК 94(477)

Іван Зуляк

**МИКОЛА МОСКАЛЮК. РОЗВИТОК ОБРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ. – ТЕРНОПІЛЬ, ТНПУ, 2012. – 300 С.**

У рецензованій монографії на основі аналізу праць, значної кількості архівних джерел, періодики досліджено розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії окресленого періоду.

Ключові слова: Російська імперія, реформи, українські губернії, обробна промисловість, друга половина ХІХ – початок ХХ ст.

Монографія доктора історичних наук, доцента М. Москалюка присвячена дослідженню актуальної і маловивченої наукової проблем – розвитку обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Рецензоване наукове дослідження є актуальним і заслуговує високої оцінки науковців, оскільки у ньому комплексно досліджено й цілісно проаналізовано розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії окресленого періоду.

Цілісний аналіз досліджуваної проблематики дає необхідний матеріал для узагальнень і висновків, скерованих на розкриття поставлених у монографії завдань. Наукове дослідження М. Москалюка спирається на широке й значне коло різноманітних джерел та матеріалів, зокрема узагальнені й часткові дослідження з історії України й розвитку економічного процесу, включаючи архівні джерела, неопубліковані матеріали, документи, листи, бібліографічні покажчики й довідники, мемуари, періодичку, включаючи монографічні праці як українських, так і зарубіжних дослідників.

Варто наголосити, що рецензована монографія відзначається ґрунтовністю джерельної бази, що дало можливість автору висловити свою власну компетентну думку з приводу найбільш дискусійних аспектів досліджуваної проблеми. До речі, М. Москалюк проаналізував архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, біля десятка обласних державних архівів України, Російського державного історичного архіву, м. Санкт-Петербург. Ним введено до наукового обігу не лише нові документи й матеріали, але й узагальнено історичні факти, події економічного життя та політичні явища, реконструйовано тогочасний господарський поступ.

Принагідно відзначимо, що монографія складається з п'яти розділів, що охоплюють найважливіші аспекти досліджуваної проблематики, які підпорядковано основній меті – комплексному дослідженню розвитку обробної промисловості українських губерній Російської імперії окресленого періоду.

Структура монографії детально осмислена, логічна, послідовна, виважена і лаконічна, науково аргументована, як і виклад матеріалу власне у самих розділах. На нашу думку, вона є досить вдалою й цілісною, оскільки дає змогу розкрити складний і суперечливий процес розвитку обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

У першому розділі "Економічна політика царизму щодо розвитку обробної промисловості" М. Москалюк аналізує економічну політику царизму, джерела надходження капіталів та систему забезпечення галузі сировиною. Він, зокрема, наголошує на тому, що окреслений період – доба активного становлення ринкових відносин у Російській імперії, велике значення у якій відігравали українські губернії, тому цілком виправданим є значна увага автора до тих проблем, настільки успішним був ринковий розвиток імперії в цілому і українських земель зокрема.

Власне до обробної промисловості автор відносить такі галузі промисловості, як цукрову, горілчану (винокурну), борошномельну та тютюнову, тобто ті, що пов'язувалися з обробітком продукції сільського господарства.

Стверджуємо, що становлення обробної промисловості, аналіз закономірностей розвитку галузей являє собою важливу наукову проблему і є спробою в українській історіографії дати цілісну й комплексну оцінку задекларованій проблемі. Важливе місце у ній відведено виявленню взаємозалежності об'єктивних суспільно-політичних чинників дослідження соціально-економічних процесів, в основі яких лежать особливості становлення та розвитку обробних галузей промисловості, які зазнали принципових трансформацій внаслідок реформ 60 – 70-х рр. ХІХ ст.

Вважаємо, що окрім того, розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії пов'язаний з її впливом на соціально-економічні, політичні та культурні процеси регіону, що й вимагало глибокого вивчення та наукового переосмислення. Формування та розвиток обробних

галузей в Україні мало свою специфіку в порівнянні із загальноімперськими тенденціями та іншими регіонами.

Автор монографії наголошує на тому, що сировина для виробництва промислової продукції відіграла важливу роль у розвитку обробної промисловості України у зазначений період, так як без неї неможливий випуск продукції даних галузей виробництва. У пореформений період важливою проблемою для галузей обробної промисловості залишалося забезпечення сировиною. Різні прошарки населення, які володіли та орендували землю, постачали на підприємства на різних умовах сировину.

Варто наголосити на тому, що сировина надходила із власних плантацій підприємців, де вирощувалися різні сорти зернової продукції. Сировина для тютюнової промисловості вирощувалася у межах фабрик та селянами, а також купувалася на близьких і віддалених ярмарках та базарах або безпосередньо у поміщиків та селян.

На думку М. Москалюка, укладені контракти були гарантією для виконання усіх пунктів умов контрагентами, хоча підприємці в окремі виробничі сезони відмовлялися приймати сировину. За допомогою контрактів плантатори і селяни поступово потрапляли у васальну залежність від підприємців, між якими розгорталася гостра боротьба за збільшення своїх прибутків. Збут сировини на промислову переробку на конкурсних умовах покращив якість сировини і сприяв росту виробництва підприємств обробної промисловості та розповсюдженню селекційної роботи спеціалістів.

Другий розділ "Матеріально-технічна база обробної промисловості" в основному присвячено інфраструктурі про продуктивності підприємств, основним напрямкам технічних вдосконалень. В пореформений період у процесі технічного перевороту неухильно зростала енергоозброєність і механізація обробної промисловості України. Із розвитком матеріально-технічної бази підприємств обробної промисловості відбувається удосконалення техніки та технології виробництва продукції, збільшується потужність та продуктивність заводів.

Простежується тенденція, що заводчики постійно прагнули до збільшення норми експлуатації робітників, до інтенсифікації праці. Це забезпечувалося ліквідацією ручної праці і заміною її машинами, поліпшенням технології виробництва тощо. Власниками цукроварень були переважно поміщики, адже тільки вони мали право володіти кріпаками, а це була основна робоча сила на цукроварнях. Крім цього, поміщики мали і відповідні земельні угіддя для вирощування буряку.

Побутує думка, що після відміни кріпосного права поміщики залишалися без дармової робочої сили – кріпаків, їм не вистачало обігових коштів, багато хто з них не мали ділових якостей і почали масово закривати цукроварні, не витримуючи конкуренції з набагато продуктивнішими паровими цукроварнями.

Автор цілком справедливо вважає, що запровадження нових технологій, машин, парової енергетики дало могутній поштовх для підвищення продуктивності праці, збільшення обсягів виробництва продукції. Це було, безумовно, пов'язано із завершенням найбільшого буму у залізничному будівництві та поширенням парового виробництва майже в усіх провідних галузях обробної промисловості.

На нашу думку, особливість технічної революції в обробній промисловості полягала в тому, що у процесі технічної перебудови відбувається удосконалення техніки та технології виробництва продукції, збільшується продуктивність праці, що у подальшому впливало на собівартість продукції, яка стає конкурентоспроможною на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Таким чином, паралельно з концентрацією виробництва, збільшенням потужності цукрових заводів, їхньої продуктивності удосконалювалася техніка цукрового виробництва: дрібні підприємства ліквідовувалися, замість них виростали великі і добре обладнані заводи, розвивався і удосконалювався технологічний процес.

Варто наголосити на тому, що парові цукрові заводи почали з'являтися, в основному, на Правобережній Україні, особливо у Київській губернії, яка стала основним центром цукрового виробництва в Російській імперії. Перетворення цукроваріння у ринкову галузь промисловості, широкий приплив капіталів і концентрація виробництва – все це забезпечувало умови для успішного здійснення технічної революції в цій галузі, тим більше, що передумови для неї (парова енергетика, машинізація головних виробничих процесів, наявність певної кількості кваліфікованих кадрів – механіків і робітників) були створені в окремих районах розміщення цукрової промисловості ще до скасування кріпацтва.

У третьому розділі "Підприємці, технічна інтелігенція і робітники в обробній промисловості" основна увага приділяється формуванню класу підприємців, забезпечення обробної промисловості інженерно-технічними кадрами, джерелам формування промислових робітників.

Автор зазначає на тому, що розвиток ринкових відносин супроводжувався завершенням формування класу підприємців, які відіграли важливу роль у розвитку обробної промисловості України. Особливістю було те, що одночасно з українськими підприємцями значне місце у промисловості, торгівлі і сільському господарстві займали російські, єврейські та іноземні підприємці.

В історіографії поширена думка, що якщо іноземні і російські підприємці переважно були у важкій промисловості, то українські зосредили в своїх руках переважно цукрову, винокурну, борошномельну та інші галузі обробної промисловості, в той час як єврейські підприємці контролювали торгівлю і кустарне виробництво.

Простежується динаміка, пов'язана зі зростанням української промисловості та зміцненням позицій українських підприємців. До підприємництва залучалися найбільш активно ті стани, які мали для цього певні кошти. Такими станами виступали підприємливі поміщики та торговці.

Підтримуємо думку автора про те, що майже у повному розпорядженні купецтва знаходилися швацькі, чинбарні, ливарні, салотопні підприємства, тим часом як цукроваріння монополізували поміщики. Наявність коштів у купців теж спрощувала організацію виробництва, хоча на перешкоді довгий час стояла відсутність робочих рук. Лише окремими представникам із низів вдалося розірвати важкі пута кріпосної неволі, пробитися до лав більш-менш значних промисловців. Шлях до статусу великого підприємця для цієї категорії населення був важкий і лише небагатьом вдавалося його пройти. Проте є досить багато прикладів дрібного і середнього підприємництва селян, які ставали власниками млинів, олійниць, крупорушок тощо.

Звичайно, що промислове виробництво не може обходитися без робітників. Поповнення рядів робітників за рахунок селянства здійснювалося в Україні, як і в Російській імперії, у результаті реформи 1861 р. Процес формування промислових робітників відбувався за рахунок розшарування в кустарній промисловості. Це джерело поповнення промислових робітників було досить важливим, так як воно дало для фабричної промисловості робітників, які вже мали певні виробничі навички.

Таким чином, у процесі розвитку ринку і поширення машинної техніки, кустарне і ремісниче виробництва все більше відтісняються на задній план, причому з середовища кустарів і ремісників виділяється незначне число підприємців, а основна маса перетворюється у найманих робітників.

Зазначаємо, що технічна інтелігенція поступово займала чільні місця в соціально-економічній структурі суспільства. Проте в Україні прошарок технічної інтелігенції у XIX ст. був незначним. Питання підготовки інженерних кадрів для обробної промисловості вирішувалися проблематично. Нестача спеціалістів технічного профілю негативно відбивалася на становищі економіки. Самодержавство виявилось неспроможним забезпечити подальший економічний прогрес суспільства, вирішити проблеми технічного переустаткування підприємств, індустріалізації промислового виробництва.

Зроблений автором монографії аналіз професійного складу інтелігенції України показує, що сфера її інтелектуальної діяльності була досить обширною: промислове і сільськогосподарське виробництво, наука, освіта, медицина, література, мистецтво. Проте в умовах самодержавства вона обмежувалася рамками великодержавної політики, яка нехтувала національними проблемами.

Варто підсумувати, що технічна інтелігенція обробної промисловості формувалася із представників усіх класів і прошарків суспільства. Найбільш підготовленим до кінця XIX ст. виявився вищий прошарок, який доповнювався випускниками навчальних закладів і в меншій мірі практиками.

Вважаємо, що забезпечення обробної галузі кваліфікованими кадрами з кожним пореформеним десятиліттям поліпшувалося. Поряд із зусиллями держави, наукової і технічної інтелігенції, земських і міських органів управління, активну участь у цій справі брали представницькі об'єднання торговельно-промислового прошарку, насамперед купецькі товариства, біржові комітети та окремі його представники.

На думку М. Москалюка, особливо вагомий внесок промисловці і купці зробили у розвиток мережі ремісничих, технічних, торгових шкіл і класів, комерційних училищ, які давали початкову і середню фахову освіту, тісно пов'язану з промисловістю і торгівлею. Вони нерідко виступали ініціаторами у заснуванні професійних навчальних закладів із підготовки спеціалістів для нових галузей промисловості.

Четвертий розділ "Виробництво продукції обробної промисловості" представлено загальний нарисом становища обробної галузі та розвитком виробництва, пов'язаних з сільським господарством. На думку автора монографії, економічний розвиток Російської імперії, включаючи українські губернії, в першому десятиріччі XX ст. характеризується тим, що криза, яка почалася наприкінці 1899 р., змінилася в 1904 р. невеликим піднесенням, зумовленим російсько-японською

війною. Лише в 1907 р. почалося нове, але дуже короткочасне, піднесення промислового виробництва. Наприкінці 1907 р. виникла нова промислова криза з наступною депресією, яка тривала до кінця 1909 р.

Як вважає автор, зростання виробництва в 1906–1907 рр. в одних галузях обробної промисловості поєднувалося із застоєм в інших. Проте вже наприкінці 1907 р. торгово-промислова кон'юнктура почала погіршуватися. У 1908–1909 рр. з'явилися ознаки чергової економічної кризи в легкій промисловості. Її особливістю було те, що їй не передувало загальне піднесення промисловості. Разом з тим ця криза не відзначалася великою глибиною: скорочення виробництва в більшості галузей обробної промисловості було незначним. Наприкінці 1909 р. намітилося поживлення в промисловості, а вже в 1910 р. почалося промислове піднесення. Воно було зумовлене рядом врожайних років. Приплив вільних капіталів в обробну промисловість сприяв збільшенню основних капіталів приватних акціонерних товариств.

На нашу думку, упродовж 1900–1913 рр. Російська імперія, в тому числі й Україна, піднялася на більш високий щабель індустріального розвитку. Промислове піднесення в 1910–1913 рр. було перерване Першою світовою війною. Війна внесла певні зміни в структуру і динаміку промислового виробництва. В ряді галузей, особливо тих, що виконували військові замовлення, зазнала змін номенклатура продукції, виникли нові виробництва, в них помітно почало зростати виробництво продукції для фронту. У зв'язку з перебудовою роботи промисловості на військовий лад значно скоротилося виробництво машин і обладнання.

Вважаємо, що промислове підприємництво посідало важливе місце у поміщицькій економіці не тільки України, а й Російської імперії в цілому. Його формування розпочалося ще в дореформений період, але свого розквіту воно досягло уже після скасування кріпацтва. Спеціалізація диктувалася, передусім, природно-кліматичними умовами.

Варто наголосити на тому, що фабрично-заводська промисловість у більшості регіонів України розвивалася слабо, натомість потужний розвиток одержала обробна промисловість: цукрова, винокурна, тютюнова, борошномельна. Тому на Правобережжі поширеним було цукроваріння та винокуріння. У поміщицьких господарствах Лівобережжя розвивалися обробні галузі, що давали можливість оптимального використання продуктів землеробства: винокурні, пивоварні заводи, млини тощо.

Автор вважає, що на півдні домінувало землеробство, обробні ж галузі відігравали другорядне значення. Промислова переробка сільськогосподарських культур була представлена винокурінням та борошномельством. Саме промислова продукція приносила підприємцям найвищі прибутки.

М. Москалюк наголошує на тому, що фабрично-заводська промисловість підпорядкувала собі селянські промисли, витісняла міське ремесло. Вона стала визначальним чинником порайонної промислової спеціалізації. Усі наведені автором дані про кількість обробних підприємств, вартість виробленої ними продукції, чисельність фабрично-заводських робітників переконливо свідчать про значну роль українських губерній в промисловому виробництві Російської імперії.

Безперечно, що важливу групу виробництв в Україні являли собою галузі обробної промисловості, пов'язані з переробкою сільськогосподарських продуктів: цукрова, винокурна, тютюнова і борошномельна. У другій половині XIX ст. окреслилася спеціалізація окремих регіонів України з переробки продуктів сільського господарства. Степова Україна відзначалася торговим зерновим землеробством, а отже, розвивалася борошномельна промисловість, правобережжя – посівами цукрових буряків – цукроварінням, Чернігівська і Полтавська губернії – виробництвом тютюну нижчого ґатунку.

Паралельно зі зростанням кількості і продуктивності цукрових заводів збільшувалася і кількість виробленого ними цукру. У початковий період свого існування мануфактурна цукрова промисловість у нашій країні за своїм характером мало чим відрізнялася, наприклад, від суконної або металургійної галузей. Вона ґрунтувалася на праці кріпосних селян. Проте конкретні обставини, за яких виникло і розвивалося цукрове виробництво в Російській імперії, у тому числі й Україні, обумовили те, що формування великої машинної індустрії проходило тут тим оригінальним шляхом, який винятково рідко мав місце в інших галузях – шляхом прямого переростання кріпосної мануфактури з переходом на вільнонайману працю – у ринкову фабрику. Щоправда, це переростання в цукровій промисловості виявилось доступним далеко не для всіх мануфактур, а діяло лише як панівна тенденція.

У п'ятому розділі "Збут продукції обробної промисловості" досліджується організація і забезпечення збуту на внутрішніх і зовнішніх ринках. На думку автора монографії, важливою умовою розширеного виробництва є збут готової продукції. Завдяки прибутку покривалися виробничі затрати. Частина прибутку вносилася на розширення виробництва, а також на запровадження нової техніки і технології, придбання великої кількості сировини і матеріалів,

фінансування інших сторін подальшого виробництва. Економічне становище промисловості, у тому числі і обробної, знаходилося у прямій залежності від рівня цін на продукцію, які формувалися, в основному, стихійно, у залежності від попиту і пропозиції. Проте, на сьогоднішній день глибокого уявлення про торгівлю товарами обробної промисловості на внутрішніх ринках ми ще не маємо.

Варто зазначити, що основні форми торгівлі продукцією обробних галузей промисловості на національному ринку склалися ще до відміни кріпосного права за підтримки державних органів влади своєю політикою, оберігаючи продукцію обробної промисловості від зовнішніх конкурентів. У той же час було б помилкою не помічати на внутрішніх (національному) ринках конкуренцію, без якої важко собі уявити досить бурхливий розвиток промисловості.

Аналіз рецензованої монографії приводить до висновку про те, що розвиток ринкових відносин в обробній промисловості та сільському господарстві, побудова залізниць, збільшення кількості робітничих селищ і міст – усе це сприяло розвитку торгівлі. Одним з найважливіших засобів у посиленні міжрайонних економічних зв'язків була внутрішня торгівля, яка в пореформений період зазнала суттєвих змін. Зростаючи в обсязі товарообігу, вона охоплювала все нові райони, досягала найвіддаленіших пунктів. Виникло багато нових торгових центрів, а чимало старих втратили своє попереднє значення. Головна причина цього полягала в корінних змінах, що відбулися в розміщенні продуктивних сил, а також у знаходженні міст і селищ від залізничного сполучення і річкових пароплавних магістралей.

Зауважимо, що поглиблення суспільного поділу праці, господарська спеціалізація Правобережної, Лівобережної і Південної України обумовила злиття окремих територіальних ринків у загальноукраїнський ринок. В Україні створилася нова мережа ярмарків і базарів, які нерозривно були зв'язані з місцевою стаціонарною торгівлею.

До середини XIX ст. розвивалися ринкові відносини, внутрішня і зовнішня торгівля, відбувався процес формування єдиного національного ринку, в той час знижувалося виробництво, засноване на кріпосній праці. Важливу роль у зміцненні економічних зв'язків українських губерній з всеросійським ринком відігравала стаціонарна, магазинно-крамнична торгівля, що особливо швидко почала розвиватися з 60-х років XIX ст. Її зростанню сприяло розширення внутрішнього ринку, зв'язане з поглибленням суспільного поділу праці, неухильним збільшенням торгово-промислового населення і використання найманої праці, з розкладом селянства і поширенням неземлеробських промислів.

Варто наголосити на тому, що в умовах швидкого розвитку ринку стаціонарна торгівля набула нових форм. Разом з цим неухильно зростав її обсяг і збільшувався асортимент товарів. Як і в промисловості, в торгівлі відбувалася концентрація капіталів, поступове витіснення з оптової і роздрібною торгівлі дрібних та середніх торговців. Це здійснювалося шляхом створення великих універсальних і багатофілійних магазинів.

Прослідковується тенденція, що внутрішня торгівля, як і все товарне виробництво у другій половині XIX – на початку XX ст., піддавалося періодично кризовим явищам, її розвиток на європейських ринках проходив нерівномірно. Коли піднімалися ціни на внутрішніх ринках вона дещо скорочувалася і навпаки. Крім видачі тимчасових вивізних премій і повернення акцизу уряд підтримував експорт продукції обробних галузей шляхом будівництва залізниць, зміною законодавства (заборона транзитної торгівлі).

Розвитку зовнішньої торгівлі сприяло те, що у деяких місцевостях, як у Середній Азії, зовсім було відсутнє дане виробництво. Вітчизняне виробництво поступово витіснило із північних провінцій Персії і частини Афганістану французьку та італійську продукцію. Завоювання середньоазіатських ринків знаходилося у нерозривному зв'язку з експансією Російської імперії у цьому регіоні.

Підсумовуючи аналіз розділів рецензованої монографії варто зауважити, що Україна відігравала важливу роль у зовнішній торгівлі Російської імперії. Це пояснюється тим, що лівова частка продукції обробної промисловості імперії припадала саме на українські губернії, які спеціалізувалися, в основному, на збуті товарів харчової промисловості.

Таким чином, співвідношення цін на світових і внутрішніх ринках свідчить про не збитковість експортованої продукції обробних галузей промисловості і тому не витримує критики з боку протилежного твердження деяких дослідників декількох останніх десятиліть. Від експорту збагачувалися промисловці, посередники-купці і, звичайно, державна скарбниця.

Отже, розвиток внутрішнього ринку, спеціалізація промислового і сільськогосподарського виробництва, поліпшення транспортного сполучення обумовили розширення у пореформений період торговельних зв'язків України з іншими регіонами.

Доповнюють монографічне дослідження добре підібрані додатки, у яких, на основі аналізу досліджуваної проблеми, подано розвиток промисловості у Волинській губернії упродовж 1884–

1904 рр., виробництво цукру в Російській імперії у 1900–1914 рр., кількісні показники викуреного спирту заводами Волинської губернії у 1898 р., кількість затраченої сировини на винокуріння у Подільській губернії у 1912 р., обігові кошти у сфері торгівлі в Російській імперії, кількісні показники страйків і заворушень упродовж 1881–1895 рр.

Москалюк М. М. виявив широку обізнаність зі спеціальною літературою з проблеми, що досліджувалася і зумів фахово проаналізувати її. Загалом монографія відзначається глибоким науковим аналізом фактів, документів та історичної літератури з даної проблематики, що забезпечило науково-обґрунтовані висновки, які є зваженими і аргументованими.

Успіх дослідника у висвітленні цієї важливої наукової проблеми, на наш погляд, полягає у доборі максимальної кількості фактів та правильно обораному методологічному підході у їхньому трактуванні. Автор застосував й використав виважений підхід до аналізу розвитку обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст., що є методологічно довершеними.

Загалом рецензована монографія відзначається глибоким науковим аналізом фактів, документів та історичної літератури з даної проблематики, що забезпечило науково обґрунтовані висновки, які є зваженими і аргументованими.

Закономірно, що чимало подій та явищ з історії розвитку обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. не змогли отримати належного й вичерпного аналізу дослідників, тому – усе це робить актуальним появу зазначеного наукового дослідження, є суттєвим й оригінальним внеском в історичну науку і послужить міцним підґрунтям для подальших досліджень науковців.

Поява монографії М. Москалюка заповнює прогалину у системі досліджень задекларованої проблематики, а систематизований і об'єктивно викладений матеріал монографії має не лише світоглядне значення, а стане важливим і, головне, дієвим засобом національної історіографії з цієї проблематики.

Вважаю, що монографія М. Москалюка "Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття" є важливим внеском в українську історіографію, своєчасним, самостійним й солідним дослідженням, корисним для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться цією проблематикою.

Иван Зуляк

НИКОЛАЙ МОСКАЛЮК. РАЗВИТИЕ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
УКРАИНСКИХ ГУБЕРНИЙ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – В
НАЧАЛЕ XX ВЕКА. – ТЕРНОПОЛЬ, ТНПУ, 2012. – 300 С.

В рецензируемой монографии на основе анализа трудов, значительного количества архивных источников, периодики исследовано развитие обрабатывающей промышленности украинских губерний Российской империи очерченного периода.

Ключевые слова: Российская империя, реформы, украинские губернии, обрабатывающая промышленность, вторая половина XIX – начало XX ст.

Ivan Zulyak

MYKOLA MOSKALIUK. DEVELOPMENT MANUFACTURING INDUSTRY UKRAINIAN
PROVINCES OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE LATE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH
CENTURY. – TERNOPIL, TNPU, 2012. – 300 S.

In peer-reviewed monograph by analyzing works of the archival sources, periodicals, research development manufacturing Ukrainian provinces of the Russian Empire defined period.

Key words: Russian Empire, the reforms, the Ukrainian province, the manufacturing industry, the second half of the nineteenth – early twentieth century.